

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

[Bespreking van: C. Vrooman, M. Gijsberts (2014) *Verschil in Nederland*]

de Beer, P.

DOI

[10.5117/MEM2015.3.BOEK](https://doi.org/10.5117/MEM2015.3.BOEK)

Publication date

2015

Document Version

Final published version

Published in

Mens en Maatschappij

License

CC BY-NC-ND

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

de Beer, P. (2015). [Bespreking van: C. Vrooman, M. Gijsberts (2014) *Verschil in Nederland*]. *Mens en Maatschappij*, 90(3), 307-312. <https://doi.org/10.5117/MEM2015.3.BOEK>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Boekbesprekingen

Vrooman, C., Gijsberts, M. & Boelhouwer, J. (red.) (2014). *Vershil in Nederland*. Sociaal en Cultureel Rapport 2014
Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
ISBN 978 90 377 0724 3

In de hausse aan publicaties over ongelijkheid neemt het Sociaal en Cultureel Rapport 2014 van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) een bijzondere plaats in. Onder de titel 'Vershil in Nederland' geeft het SCP een staalkaart van uiteenlopende vormen van ongelijkheid in Nederland. De aanpak van het rapport is, zoals overigens gebruikelijk bij de tweejaarlijkse Sociale en Culturele Rapporten, ambitieus. Er wordt een uitgebreid overzicht geboden van theorieën over ongelijkheid, die worden gecombineerd in een overkoepelend theoretisch kader, dat de leidraad vormt voor de bespreking van uiteenlopende vormen van ongelijkheid in de volgende hoofdstukken. Daarnaast zoomt het rapport ook nog in op de maatschappelijke bovenlaag, de elite, die in het op *surveys* gebaseerde onderzoek waarom het SCP befaamd is, vaak ontbreekt. Vervolgens wordt ingegaan op de (vermeende) tegenstellingen tussen oud en jong en op de etnische scheidslijnen, om in het hoofdstuk 'Nederland in meervoud' de verschillende vormen van ongelijkheid te combineren in een overkoepelende beschouwing. Zelfs voor een bijna 350 pagina's tellend rapport is dat een zeer brede aanpak. Om het rapport voldoende recht te doen zou elk hoofdstuk op zijn merites moeten worden beoordeeld. Dat zou niet alleen een veel langere bespreking vergen dan hier mogelijk is, maar bovendien mijn competenties te boven gaan. De centrale vraag waarop ik mij in deze bespreking daarom richt is of het SCP erin slaagt aan de hand van het theoretische kader dat in hoofdstuk 2 wordt uiteengezet een samenhangende en consistente analyse te bieden van de verschillende vormen van ongelijkheid in Nederland. In dit theoretische hoofdstuk – van de hand van Cok Vrooman – passeren elf verklaringen voor maatschappelijke ongelijkheid de revue: de neoklassieke verklaring, de functionalistische verklaring, de (neo-)Marxistische verklaring, de verklaringen van Pareto, Weber en de neoweberianen, de moderniseringstheorie, de ecologisch-evolutionaire verklaring van Lenski, Bourdieus verklaring op basis van cultureel kapitaal en de netwerktheorie met zijn nadruk op

sociaal kapitaal, en de postmoderne verklaring van Beck en Bauman. Het SCP laat hiermee zien dat naast de economische wetenschap – die centraal staat in de recente ongelijkheidsstudies van Piketty (2014) en Atkinson (2015) – de sociologie ook een belangrijke bijdrage heeft te leveren aan het verklaren van ongelijkheid. Tegelijkertijd betekent de sterke focus op sociologische theorieën dat het rapport niet werkelijk poogt het relatieve belang van economische en sociologische verklaringen voor (de toename van) ongelijkheid tegen elkaar af te wegen. Het hele rapport ademt primair een sociologisch geest uit. Dat is een belangrijke aanvulling op de dominante economische literatuur, maar heeft tegelijkertijd het nadeel dat het zich vooral naast die economische literatuur plaatst in plaats van ermee in debat te gaan.

Op basis van deze elf theoretische benaderingen doet Vrooman een heroïsche poging een overkoepelend theoretisch kader te schetsen als leidraad voor de rest van het rapport. Dit theoretische kader draagt overigens een zwaar Bourdieuaans stempel, want centraal in het kader staan vier soorten hulpbronnen of 'kapitaal'. Naast het welbekende economische, culturele en sociale kapitaal is dit persoonskapitaal. Dit laatste is een belangrijke innovatie van het SCP-rapport. "Persoonskapitaal verwijst naar 'lichaamseigene' kenmerken waar mensen maatschappelijk voor- of nadeel aan kunnen ontleen." (SCP 2014: 54). Het SCP onderscheidt hierin fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal, waarbij het eerste betrekking heeft op lichamelijke kracht en beperkingen, het tweede op psychologische eigenschappen als intelligentie, doorzettingsvermogen en empathie, en het derde op de uiterlijke aantrekkelijkheid. Het SCP-rapport is, voor zover mij bekend, het eerste onderzoek waarin dit persoonskapitaal op een lijn met de andere drie soorten kapitaal wordt gesteld en geanalyseerd. Dat vormt misschien wel de belangrijkste en meest vernieuwende bijdrage van 'Verschil in Nederland'. Tegelijkertijd valt er op de wijze waarop het SCP de andere vormen van kapitaal afbakt, wel wat af te dingen. Het economische kapitaal omvat bij het SCP opleiding, beroep, inkomen en vermogen. Het is opmerkelijk dat het SCP opleiding hiermee primair als een economische hulpbron ziet en niet als een culturele. Bovendien is het wat merkwaardig om inkomen en vermogen als nevenschikte hulpbronnen van opleiding aan te merken. Voor zover een hogere opleiding in een hoger inkomen en groter vermogen resulteert is het nog plausibel om het opleidingsniveau als een economische hulpbron te beschouwen, maar op de wijze waarop het SCP het operationaliseert kan een hogere opleiding binnen het economische kapitaal feitelijk ook als compensatie voor een laag inkomen worden gezien. Maar waarom zou iemand met een hoge opleiding maar een laag inkomen en vermogen toch relatief hoog op economisch kapitaal scoren? Bij het culturele kapitaal speelt het opleidingsniveau vervolgens geen enkele (directe) rol, hoewel bekend is dat opleidingsniveau en culturele participatie vrij nauw samenhangen.

In het model wordt verder verondersteld dat de hoeveelheid kapitaal waarover men beschikt (mede) wordt bepaald door de bevolkingsgroep waartoe men behoort en door enkele autonome 'drivers', zoals demografische, economische en technologische ontwikkelingen. Vervolgens zijn de vier vormen van kapitaal weer van invloed op iemands levenskansen, percepties en gedrag en levensuitkomsten. Het zou een uiterst ambitieuze onderneming zijn om dit theoretische model compleet te analyseren, dat wil zeggen zowel de invloed van de verschillende macrofactoren op de vier vormen van kapitaal op individueel niveau als het effect van deze vier kapitaalsvormen op de levenskansen en -uitkomsten. Dat streeft het rapport dan ook niet na. Het SCP gebruikt het theoretisch kader als "een heuristisch hulpmiddel" (SCP 2014: 59).

Dat het theoretische kader slechts ten dele de structuur van het rapport bepaalt, blijkt al uit de hoofdstukindeling. Na het theoretisch hoofdstuk 2 volgen vier hoofdstukken die zich op de verschillende vormen van kapitaal richten. Hoofdstuk 3 gaat over opleiding, hoofdstuk 4 over financiële hulpbronnen, hoofdstuk 5 over het persoonskapitaal en hoofdstuk 6 over politiek-culturele verschillen. Opmerkelijk is dat opleiding enerzijds en inkomen en vermogen anderzijds hier in afzonderlijke hoofdstukken worden behandeld, terwijl er geen hoofdstuk over sociaal kapitaal is. Dit sociaal kapitaal komt overigens wel in een aantal andere hoofdstukken aan de orde.

Hoofdstuk 3 gaat vooral over de vraag in welke mate het 'meritocratische ideaal' in Nederland gerealiseerd is. Anders gezegd, in welke mate is er sprake van een verschuiving van herkomst naar verdienste als bepalende factor voor maatschappelijk succes. In dit hoofdstuk laten Lex Herweijer en Edith Josten zien dat de onderwijskansen voor kinderen uit verschillende herkomstmilieus in de loop van de tijd meer gelijk zijn geworden, maar dat er niettemin nog altijd grote verschillen zijn tussen kinderen met hoog opgeleide ouders en kinderen met laag opgeleide ouders. Jammer is, dat de term herkomstmilieu of ouderlijk milieu meestal niet nader wordt gepreciseerd, waardoor niet duidelijk is of het nu om de sociaaleconomische status van de ouders gaat of om hun opleidingsniveau. In een 'zuivere' meritocratische samenleving zou de eerste geen (directe) rol mogen spelen bij de opleidingskansen van de kinderen, maar de laatste wel, althans voor zover intelligentie en cognitieve vaardigheden via de genen en via de opvoeding van ouders op kinderen worden overgedragen. Daardoor blijft het SCP in dit hoofdstuk het antwoord schuldig op de vraag hoe meritocratisch Nederland inmiddels is.

Vervolgens onderzoeken de auteurs van dit hoofdstuk of de betekenis van het gevolgde onderwijs voor de arbeidsmarktpositie groter is geworden. Hier veronderstellen zij dus, zoals gebruikelijk, het causale verband tussen opleiding en arbeidsmarktkansen dat in het theoretische kader ontbreekt. Globaal concluderen

zij dat de verschillen tussen opleidingsniveaus met betrekking tot werkloosheid en flexibel werk zijn toegenomen, maar met betrekking tot het beroepsniveau zijn afgenomen. Wat de verklaring is voor deze ogenschijnlijk tegengestelde ontwikkeling blijft helaas onduidelijk.

In het volgende hoofdstuk gaan Arjan Soede, Stella Hoff en Jeanet Kullberg de discussie aan met de studies die stellen dat de ongelijkheid in inkomen en vermogen toeneemt: Piketty natuurlijk, maar in Nederland vooral de WRR-verkenning 'Hoe ongelijk is Nederland?' (2014). Interessant is het onderscheid dat zij daarbij maken tussen de ontwikkeling van de top 0,1%, de top 1% en de top 10%. Terwijl het inkomen van de laatste twee groepen tussen 2000 en 2012 respectievelijk met 6% en 8% sterker groeide dan het mediane (middelste) inkomen (+1%), is het inkomen van de meest verdienende 0,1% juist met 25% gedaald. Deze cijfers laten zien dat zich ook binnen de kleine groep van topverdieners grote verschillen in inkomensontwikkeling kunnen voordoen, zodat men voorzichtig moet zijn met al te stellige uitspraken over de groeiende kloof tussen arm en rijk. Ook ten aanzien van de vermogensongelijkheid relateren de SCP-onderzoekers de stelling dat de verschillen sterk toenemen, al spelen de gedaalde huizenprijzen hier wel een (verstorende) rol.

Misschien het opmerkelijkste en meest vernieuwende hoofdstuk van 'Verschil in Nederland' is hoofdstuk 5 van Cretien van Campen en Maroesjka Versantvoort over de betekenis van persoonskapitaal. Het gaat hierbij, zoals gezegd, om fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal. Dat fysieke kracht en gezondheid een belangrijke invloed hebben op iemands maatschappelijke positie is niet verrassend, over de invloed van mentaal en esthetisch kapitaal is echter nog weinig bekend. Dat hangt deels samen met het feit dat deze kapitaalsvormen lastig zijn te meten in groot-schalige surveys, maar eerder om een beoordeling door een derde persoon vragen. Niettemin heeft het SCP getracht deze vormen van kapitaal in de survey die speciaal voor dit rapport onder een representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking is gehouden, zo 'zakelijk' mogelijk te meten. Het mentaal kapitaal is gemeten met vragen over zelfvertrouwen, een positief of negatief zelfbeeld en last van depressiviteit en het esthetische kapitaal met de vraag hoe aantrekkelijk men zichzelf vindt en denkt dat anderen hen vinden en met de combinatie van lengte en gewicht (de *body mass index*). Hoewel men kan twifelen over de betrouwbaarheid van deze zelfevaluaties, vertoont het persoonskapitaal wel steeds dezelfde consistente samenhang met andere kenmerken. Zo hangt het persoonskapitaal positief samen met het inkomen, het opleidingsniveau, het functieniveau en de tevredenheid. Jammer is dat het SCP hierbij steeds alleen de overkoepelende indicator voor persoonskapitaal gebruikt en deze niet uitsplitst naar fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal, waardoor het relatieve belang van deze drie vormen niet duidelijk wordt. (In een internetbijlage worden weliswaar uitkomsten van

enkele multivariate regressieanalyses gepresenteerd waarin ook de afzonderlijke kapitaalbestanddelen zijn opgenomen, maar deze zijn zonder verdere toelichting lastig te interpreteren.)

Een belangrijke vraag die de samenhang tussen persoonskapitaal en de uitkomstvariabelen oproept is natuurlijk of hier van een causaal verband sprake is en, zo ja, in welke richting dit loopt. Hebben mensen met veel zelfvertrouwen meer kans op een hoge functie of verschaft een goede functie meer zelfvertrouwen? Hebben (te) dikke mensen minder kans op een goed betaalde baan of leidt een laag inkomen tot overgewicht, of is een ongezonde leefstijl de oorzaak van zowel een laag inkomen als van overgewicht? Een klein tipje van de sluier wordt opgelicht in een experimentele vignettenstudie die het SCP heeft uitgevoerd. Hierin is aan 1600 Nederlandse gevraagd zich te verplaatsen in de rol van een boekhandelaar en een eigenaar van een consultancybureau die een medewerker zoeken, een buurtgenoot die wordt uitgenodigd voor een feestje en een hulpverlener. In elke rol moest men kiezen tussen vijf mogelijke 'kandidaten' van wie men een (fictieve) foto te zien kreeg en een aantal persoonskenmerken: naam, leeftijd, etniciteit, veel/weinig zelfvertrouwen, wel/geen lichamelijke beperkingen, opleidingsniveau, aantal jaren relevante werkervaring en beroep. In de rol van personeelsselecteur bleken uiterlijk, fysieke beperkingen en zelfvertrouwen een grote rol te spelen. In het algemeen was het 'esthetische kapitaal' zelfs het meest bepalend, meer dan bijvoorbeeld lichamelijke beperkingen of opleidingsniveau. Dat gold ook bij de keuze van een vriend en zelfs van een cliënt die om hulp vraagt. Het SCP maakt hiermee een sterke claim om in toekomstig onderzoek veel meer aandacht aan deze esthetische kenmerken te besteden dan tot nog toe in onderzoek gebruikelijk is. Hier lijkt meer dan genoeg stof voor een geheel nieuwe onderzoekstraditie te liggen.

Het voert te ver om nog uitvoerig op de andere hoofdstukken van het SCP-rapport in te gaan. Als laatste sta ik nog stil bij hoofdstuk 10, waarin Jeroen Boelhouwer, Mérove Gijsberts en Cok Vrooman een overkoepelende analyse maken waarin zij alle vormen van kapitaal in onderlinge samenhang analyseren. Met behulp van een latente klassenanalyse, waarvoor vijftien indicatoren worden gebruikt, worden de respondenten in zes groepen onderverdeeld: de gevestigde bovenlaag, jongere kansrijken, de werkende middengroep, de comfortabel gepensioneerden, de onzekere werkenden en het precariaat. (Het SCP lijkt hiermee in het voetspoor te treden van marktonderzoeksbureau Motivaction dat al jaren succesvol een eigen typologie van de Nederlandse bevolking uitvent, die vooral op opvattingen en attitudes is gebaseerd.) Het opmerkelijkste aan de zes groepen die het SCP vindt is dat de samenhang tussen de scores op de vijftien gebruikte indicatoren niet bijzonder sterk is. Alleen het precariaat scoort op tien van de vijftien indicatoren het slechtst, en op de andere het op een of twee na slechtst.

Maar de gevestigde bovenlaag scoort op ‘slechts’ zeven indicatoren het beste, en de jongere kansrijken op ‘zes’ andere. Dit betekent dat de verschillende soorten kapitaal maar een beperkte samenhang vertonen. Sterker nog, zelfs binnen de vier soorten kapitaal is de samenhang tussen de verschillende indicatoren niet al te sterk. Zo scoort de gevestigde bovenlaag bij het economische kapitaal het hoogst op opleiding, inkomen en (vrij) vermogen, maar pas als derde op arbeidsmarktpositie. Dit hangt wellicht samen met de relatief hoge leeftijd van deze groep (meer dan de helft is 50-plus), waardoor een aanzienlijk deel niet meer werkt. Maar het roept ook vragen op over de consistentie van de gebruikte indicatoren. Opnieuw rijst de vraag naar de causale verbanden tussen de besproken indicatoren voor de vier soorten kapitaal en de maatschappelijke positie.

Alles overziend brengt het rapport ‘Verschil in Nederland’ vooral de variatie in mogelijke bronnen van maatschappelijke ongelijkheid en de samenhang daartussen in kaart. Dat is een waardevolle bijdrage in het licht van de sterke focus van het maatschappelijke debat op inkomens- en vermogensongelijkheid. Tegelijkertijd roept het rapport daarmee haast meer vragen op dan het beantwoordt. Als sociale wetenschappers kunnen we het SCP daarvoor alleen maar dankbaar zijn, want het betekent dat er op dit gebied nog voor jaren werk te doen is! Voor beleidsmakers en politici, en voor het geïnteresseerde publiek in bredere zin, biedt het rapport echter nog weinig houvast om de maatschappelijke ongelijkheid in Nederland te duiden en te begrijpen, laat staan om er concreet beleid voor te ontwikkelen.

Paul de Beer, Amsterdams Instituut voor ArbeidsStudies/UvA en De Burcht, Wetenschappelijk Bureau voor de Vakbeweging

Referenties

- Atkinson, Anthony B. (2015). *Inequality. What can be done?*. Cambridge (Mass.)/London: Harvard University Press.
- Piketty, Thomas (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge (Mass.)/London: Harvard University Press.
- WRR (2014). *Hoe ongelijk is Nederland?*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.